

Веселин Ђуретић

НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ СОВЈЕТСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ О ОКТОБРУ И СОВЈЕТСКОМ ДРУШТВУ*

Совјетска историографија у Октобру и совјетском периоду укомпонована је у атмосферу епохе коју формулише толико да је историчара револуције тешко разликовати од њеног политичара. И једни и други ношени су жељом да објасне вријеме у коме живе, да се температурално конфронтирају према противницима.

Гледајући на тај период, на његову наградњу, из „стабилне“ историјске дистанце ми смо подстакнути да га објашњавамо тројако:

1) Или да га из „мирне“ историјске ретроспективе вагамо теразијама критизера, намећемо му савремену логику не марећи за његову револуционарну логику, приписујемо му некритичност, једностраност, не уочавајући да је управо то вријеме отворило процесе који рађају наше савремено схватање, наш дијалектички, однос према њему;

2) Или да га схватимо као општу револуционарну атмосферу у којој се све униформише под девизом „за револуцију“ или „у име револуције“, у којој црно-бијела схватања нијесу толико доказ једностраног односа према појавама и процесима него прије свега доказ досљедности револуционарних снага у условима који дискредитују политичке компромисе као отупљивање револуционарне оштрице; и

3) Схватајући револуционарну епоху тако и одређујући свој однос према њој ми одређујемо и однос према себи као њеном изданку, према својој психичкој и духовној еволуцији. А то више неће бити чисто историјски однос, то је и однос историчара-филозофа и социјалног психолога. Револуционарна епоха тражи револуционарно објашњење, критичко историјско сагледавање односа између циља и средстава, комплексно сагледавање резултата.

Совјетска историографија о октобарској револуцији и совјетском друштву (као и југословенска и свака дуга историографија адекватних периода) најјаснија је слика општег процеса

---

* Саопштење поднесено на научном скупу Октобарска револуција и народи Југославије, одржаном у Котору 24—28. октобра 1987. године.

гледаног из угла радничке класе, из угла побједника. Одређујући се према њему пристрасно, она се односила према себи, према науци, некада мање а некада више научно. Мање — када је у борби против контрареволуционарних снага заборављала на факте, глорификовала текућу политику и чврсто се везала за њу; више — када је настојала да формулише филозофију побједничке класе, црпећи материјал из револуционарног наслеђа, праксе класне борбе, односно из опште друштвено-економске структуре. У том широком захвату она је морала да крчи нове путеве. Зато сваки научни однос према њој мора узети у обзир њено „почетништво“ и „почетништво“ социјалистичке епохе чији је израз и коју формулише.

У свом осврту на совјетску историографију о великој октобарској социјалистичкој револуцији и совјетском друштву ми ћемо истаћи само нека питања која карактеришу историјску науку, користећи се при томе дискусијама совјетских историчара на ту тему у периоду последије XX конгреса КП СС 1956. године, нарочито оним које су 1961. и 1962. године вођене преко часописа „Историја СССР“. Прије свега циљ нам је да систематски прикажемо пут последије октобарског развитка историографије, указујући само на основне струје у том процесу.

Посебну пажњу историчара изазивало је питање периодизације совјетске историјске науке. Сви они мисле да објашњење неких општих принципа има већи значај од самог одређивања периода, а то значи пуно познавање различитих фактора који су утицали на њен развитак, при чему су најевидентнији они који су ницали на плану идејне борбе. Зато М. Е. Најденов у главне факторе периодизације убраја појаву нових идејних противника. Шапиро и др. сматрају да се тиме умањује рад самих историчара, ограничавајући се само на оповргавање радова „троцкиста, сменовеховаца или фашиста“.¹

Мислимо да се гледишта других тешко могу одржати, јер је не само концепцијски него и тематски совјетска историографија све до XX конгреса била засићена, а често и презасићена том борбом. Зато искреније звучи мишљење Најденова да историјска наука није могла бити ван политичких задатака, ван процеса који се одвијао у идеологији различитих периода друштва.

По М. В. Нечикиној периодизација мора да одражава главне стране историјског процеса, а то су: општа концепција историјског процеса, са њом повезана проблематика, методи истраживања, извори и нове организационе форме науке.² Најденов се не слаже са тим критеријумима, истичући да у развиту тих

¹ А. Л. Шапиро, Несколько замечаний о периодизации истории советской исторической науки, История СССР, № 3, 1961, стр. 82.

² Академик Н. В. Нечкина, О периодизации истории советской исторической науки, История СССР, № 1, 1960., стр. 81.

страна не може бити синхроности, јер да историјска наука зна за не мало случајева да је концепција претрпјела дубоке промјене а карактер и састав извора остали су још дуго неизмијењени, и обратно.³

У дискусијама послје XX конгреса КП СС искристалисала се сљедећа периодизација развитка совјетске историјске науке: први период обухвата послјереволюционарно вријеме све до одлука ЦК и совјетске владе из 1934. и 1936. године о грешкама „школе Покровског, други период траје до XX конгреса КП СС, трећи од XX конгреса до данас.

I

Први период одговара периоду оштре идејне борбе, а завршава се економском и политичком побједом социјалистичких снага, послје завршетка првог петогодишњег плана и процеса колективизације села. Совјетски историчари се слажу да у овом периоду треба разликовати три етапе: прва, од 1917. до 1923, друга, од 1924. до 1927 (неки сматрају да крајња граница овог периода треба да буде 1928. или 1929. година) и, трећа, од 1927 (28. до 1934, односно 1937. године. Читав период, посебно његова прва етапа, биљежен је почетним корацима у развитку совјетске марксистичко-лењинистичке науке, у борби са идејним концепцијама старе „професуре“: дворске, мењшевичке или есерске, и у борби са концепцијама антипартијске опозиције — „троцкистичко-зиновјевског блока“, „десних капитуланата“ и „националиста“.

Наш циљ није да оцјењујемо ову борбу, она је дубоко политички импрегнирана, па је неминовно да предстојећи задатак совјетске историјске науке јасно разграничи научно од ненаучног, политичке страсти од научног динамизма, лично од друштвеног.

Питање времена почетка марксистичко-лењинистичког метода историјске обраде искристалисало је два мишљења: једни сматрају да се совјетска историографија наслања на револуционарне радове Плеханова, Лењина и др., други мисле да првих година послје револуције Лењина дјела нијесу била широко позната историчарима, да су она систематски потискивана од његових политичких противника: Троцког, Кемењева, Бухарина и Преображенског, који су о Лењину говорили само као о револуционарном практичару.⁴ Док Најденов, Инкин и Черних мисле да првих година послје револуције Лењина дјела нијесу могла

³ М. Е. Најденов, Проблемы периодизации советской исторической науки, История СССР, № 1, 1961, стр. 82.

⁴ Там же, стр. 87.

бити широко позната,⁵ дотле Шапиро тврди супротно. Он налази да је већ 1920. године штампан IV том Лењинових дјела, 1921. први дио VII тома, други дио XIV и XIX том, а 1923. године било је издато шеснаест томова првог издања цјелокупних дјела.⁶

Кад је ријеч о претпоставкама развоја науке, треба истаћи да развитак марксистичко-лењинистичке историјске науке није почео од совјетског периода, него раније. Маркс и Енгелс, разрадивши теорију историјског материјализма, уложили су огромни удио како у изучавању свјетско-историјског процеса тако и у изучавању низа појединачних земаља, међу њима и Русије, Плеханов и његова група „Ослобођење рада“ имају велике заслуге за примјену марксизма у изучавању историје Русије. Они још до деведесетих година XIX вијека оповргавају народњачке концепције о неокапиталистичком путу развитака и доказују капиталистички карактер руског послјереформног историјског процеса. Плехановљев рад „К питању о развитуку монистичког погледа на историју“ допринос је теорији историјског материјализма и васпитао је читаво покољење руских марксиста. Дореволюционарни радови Лењина имају посебан значај. Он је разрадио концепцију свјетско-историјског процеса, дао периодизацију општег револуционарног покрета, а посебно руског. Још у дореволюционарним радовима он указује на смјену друштвено-економских формација у историји Русије, открива низ важних особености руског феудализма и капитализма. У дореволюционарном периоду имамо и покушај стварања марксистичких дјела из историје Русије, какви су радови М. Н. Покровског „Русская история с древнейших времён“ и „Очерк из истории русской культуры“. Сем тога од дворских и буржоаских историчара наслијеђен је велики фактографски материјал важан за историјску науку. Буржоаско-дворска наука није издржала практичну провјеру у вријеме сазријевања кризе империјализма и почетка епохе пролетерских револуција. Она није разумјела ни релани историјски процес своје отаџбине ни свјетско-историјски развитак, није увидјела те историјске појаве које ће ускоро постати главне снаге, или је изучавала само поједине њихове особине изврћући право стање ствари. Криза је, по ријечима Лењина, била сложена појава, коју не треба посматрати као праволинијско кретање свих буржоаских историчара назад. „Криза је сложени процес научног развитака (управо развитака а не заустављања кретања), идејни

⁵ По Најденову, низ књига из тог периода потврђује то мишљење. У књизи В. И. Пичетија „Введение в рускую историю“ Лењин се помиње само као аутор књиге „Развитак капитализма у Русији“, а у књизи „Русская история в освещении экономического материализма“ из 1922. године Лењин се готово не помиње. Чак и Покровски, који је Лењина лично знао, не помиње га као историчара. М. Е. Најденов, н. д. стр. 86. В. Ф. Инкин и А. В. Черных, О первом этапе развития советской исторической науке, История СССР, 5/1960, стр. 76.

⁶ А. Л. Шапиро, Несколько замечаний о периодизации истории советской исторической науки, История СССР, 3/1960.

прелом обиљежен појачаним радом историчара, активним тражењем излаза из створеног идеалистичког ћорсокака, идејна диференцијација историчара, чији се дио скотрљава на реакционарне позиције, иде назад, а дио машта у тражењу рјешења, мијењајући позиције, дио научника се приближава историјско-материјалистичким рјешењима, креће се — некада ужурбано и опшљиво к материјалистичком схватању историје, к марксизму, к историјско-материјалистичкој методологији⁷ — каже М. В. Нечкина.

Октобарском револуцијом мијењају се основни друштвено-политички услови, марксистичка историјска наука излази из илегалности. С једне стране, потребан је био продубљени рад над општом концепцијом руског историјског процеса, њено разјашњавање и даља разрада, формулисањем нових, у револуцији рођених научних проблема; с друге стране, потребно је било продужити оштру борбу на научном фронту са дворском и буржоаском историјском науком. Све се то дешавало у тешким условима: универзитети, катедре, школе, историјски архиви — у рукама су људи непријатељски расположених према револуцији. С друге стране, тешка унутрашња ситуација — глад и праћански рат отежавају сваки рад на научном пољу. Консолидују се противници револуције са свих позиција. Међу њима је и Кауцки, кога Лењин напада у раду „*Пролетерская революция и ренегат Каутский*“, као човјека који се „докотрљао до степена либерала, који брбља труле фразе о „чистој демократији“ прикривајући и заташкавајући класни садржај буржоаске демократије, клонећи се више од свег револуционарног насиља угњетене класе“.⁸ Но, најтежа била је борба против буржоаских, меншевичких и есерских историчара Миљукова, Рошкова, Сјетицког, Кондратјева. Контрареволуционарне концепције Миљукова дошле су до изражаја у раду „*История второй русской революции*“, публикованом у Кијеву 1919. године. У предговору меншевичком зборнику докумената „*Октябрьский переворот*“ Н. Рошков, под насловом „*Ход революции*“ истиче да су главну снагу у револуцији чинили разуларени војници жељни диобе државне и приватне имовине, да је радничка класа била заражена анархизмом, да у основи покрета лежи авантуризам и максимализам. По њему, једини излаз из ситуације јесте рестаурација капитализма.⁹

Послије прелаза на нову економску политику (НЕП) буржоазија мијења форме борбе, јавља се „сменовеховство“ које налази одраза и у историјској науци. Ти погледи су најјасније дошли до изражаја у недељнику „*Накануне*“, издаваном 1918. године, у ком су сарађивали кадетски оријентисани Ј. В. Кључников, Н. В. Устријалов, Ј. Н. Потехин, Н. А. Бердјајев, А. А. Кли-

⁷ М. В. Нечкина, К итогам дискуссии о периодизации истории советской исторической науки, *История СССР*, 2/1962, стр. 60—61.

⁸ Лењин, *Сочинения*, т. XXVIII стр. 221.

⁹ *Октябрьский переворот, факты и документы*, Петроград, 1918, стр. 27.

зеветер, Б. В. Струве и др. Већ у првом уводном чланку они траже да интелигенција напусти „револуционарну романтику свих форми и видова“. Револуцију посматрају као разрушење Русије, за њих је 1917. година „смутноје времја“ у коме је искоришћено сељаштво.

„Смјеновјеховство“ је заједно са „десним капитуланством“ представљало главни израз схватања и борбе противника социјалистичког система у СССР, углавном буржоаских интелектуалаца. Та схватања су дошла до изражаја у низу књига Карјева, Хвостова, Випера, Лапо-Даниловског и др. Они гуше питање о класном карактеру и покретачким снагама октобарске револуције, посматрајући је као обичну буржоаску револуцију са уско националним значењем. Они траже право интелектуалаца на руководећу улогу. Неке од њих одликује великодржавни шовинизам. У политичком реферату на XI конгресу Партије Лењин је освијетлио сменовеховство, последице чега се борба против њих појачава; на XII конференцији РКПб подијет је специјални реферат „О англисовјетским партијама и струјама“. На XII конгресу Партије посвећена им је већа пажња, а на XIV конгресу дата је исцрпна анализа „сменовеховства“.¹⁰

Другу и трећу етапу првог периода у развоју совјетске историјске науке (1923. до 1927/29) обиљежава појава „школе“ Покровског, борба против „троцкизма“, идејни и политички пораз „троцкизма“, систематско изучавање Лењинових дјела. Борба против „троцкизма“ чини дугу и специфичну етапу у развоју совјетске историјске науке. Не улазећи у идејно-политичка скретања самог Троцког желимо констатовати само евидентну чињеницу да је та борба толико преношена на план историјске науке да је тешко наћи дјело како о октобарској револуцији тако и о совјетском друштву које није њом обиљежено. А то је најосновнији доказ политичког пропраматизма великог дијела историјске науке тог периода.

Ипак та дјела, иако у идеолошко-политички импрегнираном и научно-популарном виду, покрећу и обрађују многа питања из руске историје и октобарске револуције. Такви су радови историчара-маркиста Покровског, Н. Батурина, В. Бистрјанског, В.

¹⁰ Овај покрет поникао је у редовима бијеле емиграције 1921. године. Назив добија по Зборнику чланака М. Устријалова, Ј. Кључникова, А. Варбишчева—Пушкина „Смена вех“, издавач у Прагу. Иностранци „сменовеховци“ издавали су у Паризу овај часопис од октобра 1921. до марта 1922. године и лист „Накануне“ од марта 1922. до јуна 1924. године. Редакција листа била је у Берлину, а филијала у Москви. Почињући од друге половине 1921. године, овај покрет је широко распрострањен у буржоаским и интелектуалним круговима совјетске републике. Они издају часописе „Економист“ и „Економскоје возрождение“ (1922. год.) и „Новая Россия“ од 1922. до 1926. године. 1922. године совјетска власт укида ове часописе, 1925/26. године забрањује сменовеховску пропаганду, а 1926. године укида последњи часопис „Новая Россия“. И. А. Трифонов, Очерки истории классовој борьбы СССР в годы НЕП Москва, 1960, стр. 96—101.

Карпинског, К. Новицког, В. Невског, М. Олминског, Јем. Јерославског, А. С. Бубнова, С. А. Пленковског, Ј. А. Јаковљева, Ј. Ј. Скворцова-Степанова и др. У тој идеолошкој борби нарочито се ангажују руководиоци совјетске Партије и државе на челу са Ј. В. Стаљином. Већина историчара у дискусијама послије XX конгреса КП СС подвлачи значај Стаљинових радова никлих у тој борби.¹¹

У другој половини двадесетих и почетком тридесетих година још више се заоштрава идејна борба против тзв. троцкистичко-зиновјевистичког блока“ и „десних капитуланата“, који обједињавају око себе тзв. „лџеје комунисте“ — „децисте“, присталице „радничке опозиције“ и др. Сви они нову економску политику посматрају као одступање од социјализма. На XIII конгресу РКПб, XIV партијској конференцији и XIV конгресу осуђене су концепције Троцког и његових сљедбеника. Али послије XIV конгреса на те позиције прелази група Зиновјева-Камењева. Петнаеста партијска конференција (1927) обилежава прелаз „нове опозиције“ ка „троцкизму“ у основним питањима о карактеру и перспективама октобарске револуције. Она утврђује да ти погледи немају ништа заједничког са лењинизмом.¹² Године 1927. троцкистичко-зиновјевистичка опозиција је ликвидирана.

На трећој етапи првог периода (1928/1934/36) водила се борба и против историјских погледа „десних капитуланата“ и буржоаских националиста, какав је био Јаворски у Украјини, који је украјински буржоаски покрет хтио прогласити снагом буржоаске демократске револуције, а кулаштво централним фактором сељачког покрета.¹³

Овај период је обилежен и првим резултатима на публикавању изворне праће о октобарској револуцији. Поводом 10-годишњице револуције појављују се многобројни зборници, углавном сјећања учесника. Тада су публиковани протоколи ЦК КП б за 1917—1918. годину, материјали о Првом и Другом конгресу

¹¹ Такви су радови „Об основах ленинизма“, „Октябрьская революция и тактика русских коммунистов“ и „К вопросам ленинизма“ који су утицали на обраду низа научних проблема, прије свега о октобарској револуцији. У раду „Октябрьский переворот и национальный вопрос“ он истиче свјетско-историјски значај револуције у рјешавању националног питања. Разобличењу опортунизма Друге интернационале посвећен је његов рад „Октябрьская революция и вопрос оредных слоев“. Значајни су радови „Октябрьская революция и тактика русских коммунистов“, „Троцкизм или ленинизм“.

У раду „Логика вещей“ он оштро критикује позиције Троцког по питању пролетаријата, совјета и Уставотворне скупштине. Види: В. Е. Инкин и А. Г. Черных, О первом этапе развития советской исторической науки, История СССР, 5/1960, стр. 72.

¹² И. А. Трифионов, Очерки истории классовой борьбы в СССР в годы НЕП Москва, 1960, стр. 101—104.

¹³ М. Е. Найденов, н. д. стр. 91.

Н. И. Ефремов, Некоторые вопросы периодизации советской исторической науки, История СССР, 4/1961, стр. 101.

совјета. Врло је значајно издање „Очерк истории Октјабарској револуцији“, под руководством Покровског. Први том посвећен је анализи економских и политичких претпоставки револуције, а други анализи догађаја од фебруара до краја двовлашћа, у јулу 1917. године.

Крајем тридесетих година одржан је и низ важних конференција које обиљежавају напредак совјетске историографије и које 1929. годину, по мишљењу совјетских историчара, чине границом између друге и треће етапе првог периода у развоју историјске науке. Таква је конференција аграрника-марксиста на којој је Стаљин говорио о питањима аграрне политике СССР-а. У Институту црвене професуре организована је дискусија „против механицистичких тенденција у историјској науци“, а у Лењинградском одјељењу Комунистичке академије друштвених наука и Друштву историчара-марксиста 1924. године дискусија о друштвено-економским формацијама под општим насловом „Спорна питања историјске методологије“.¹⁴ Године 1929. била је организована и конференција посвећена суштини „азијатског“ начина производње, феудализма, крепосништва и трговачког капитала. У центру пажње било је питање о смјени друштвено-економских формација. Совјетски историчари истичу и значај писма Стаљина из 1931. године „О неким питањима историје большевизма“ и исте године донесене одлуке Централног комитета о издању серије зборника посвећених историји предузећа.¹⁵

Посебни колосијек на којем се одвијао научни сукоб у првом периоду развоја совјетске историографије, периоду афирмације „школе“ Покровског, био је борба за консолидацију снага историчара-марксиста. То је прије свега повезано са изградњом нових научних установа. Још у вријеме постојања Источног фронта против Колчака декретом Совјета народних комесара „О реорганизацији и централизацији архивског дјела“, потписаним од стране Лењина, створен је Јединствени државни архивни фонд (ЕГАФ). Истог мјесеца декретом Совјетског централног извршног комитета формирана је Социјалистичка академија друштвених наука. Двадесет петог септембра 1920. године совјетска влада оснива ИСТПАРТ — Комисију за прикупљање и изучавање материјала октобарске револуције и историје РКП б. Исте године је створен и Институт Маркса и Енгелса. Послије ИСТПАРТ-а формира се ИСТ-ПРОФ — Комисија за изучавање радничког и синдикалног покрета, са низом аналогних комисија. Лењин 11. II 1921. године потписује декрет о оснивању Института црвене про-

¹⁴ Већина историчара мисли да трећа етапа траје до 1924. године, а неки, међу њима и Јефремов, сматрају да се она завршава 1937. године, када почиње нов период у развоју совјетске историјске науке. Види: Јефремов, стр. 101—102.

¹⁵ К. Н. Тарановский, Советская историография российского империализма и проблемы периодизации советской исторической науки, История СССР, 1/1960, стр. 155.

фесуре. Године 1923. основана је Руска асоцијација за изучавање друштвених наука која организује и многе раднике дореволюционарне науке. У овом периоду оснивају се и први совјетски историјски часописи: од 1921. до 1941. излази „*Пролетарская революция*“, од 1921. до 1935. „*Каторга и ссылка*“, од 1922 до 1941. „*Красный архив*“. Само је у периоду од 1921. до 1922. године публиковано не мање од 492 историјска дјела. У 1925. години штампано је 2030 радова из историје руског револуционарног покрета. Из опште историје пажња се поклања Париској комуни, револуцији 1848, француској буржоаској револуцији.¹⁶ Посебно треба истаћи радове из историје октобарске револуције као што су „*Очерки русской истории*“, С. М. Бубровског, који посвећује посебну пажњу сељачкој привреди. Значајан је и рад А. Н. Понкратова о фабричко-заводским покретима. Један од првих општих радова из историје октобарске револуције јесте књига С. А. Пионковског „*Октябрьская революция в России и её предпосылки и ход*“ (Москва 1933).¹⁷

Значај ових мјера за реорганизацију и социјалистичку институционализацију културно-просвјетне и научне активности потискују у страну све једностраности и прешке које су на том путу испољаване. Политичка побједа отварала је широке перспективе за класни обрачун на духовном плану. Не искористити те могућност значило је на самом почетку парализати ту борбу, претворити је у представнички класни обрачун, мимо маса а у име маса, а тиме и саму револуцију деградирати на ниво државног удара, промјене властодршца. А управо је основни задатак авангарде да револуционирше масе, да процесу да широке основе.

Револуционарна институционализација културно-просвјетног и научног рада историјски је предуслов за консолидацију револуционарних снага, за разграничавање разних фактора утицаја на противречној друштвеној основи, за изазивање „чисте“ класно-политичке поларизације. У „прелазним“ епохама (каква је социјализам) „прелазност“ се манифестује и као економском основном одређена психолошко-духовна категорија (односно као питање друштвене свијести) и као идеолошко-политичка категорија. Није само у питању однос према заједничкој платформи, правцу развјетка, него прије свега могућност субјективних снага да прихвате и слиједе идејне пројекције новог друштва које трасира авангарда. Старом се руши и ново се ствара само на основу јасних пројекција новог. У противном, револуционарни процес зауставља се на пола пута. Нову платформу могуће је формулисати само организовано научно и културно-просвјетном акцијом која би поткопала духовне и психолошке елементе старог.

¹⁶ Н. В. Нечкина, н. д. О периодизации... , стр. 85.

¹⁷ М. С. Дубровский, *Очерки русской истории*, вып. 1, *Сельское хозяйство*, Москва, 1923.

Наведене мјере: стварање мреже школа, факултета, научних установа, опраниччавање утицаја „старе професуре“, широка издавачка дјелатност и тако даље, доказ су оријентације совјетске власти у том правцу.

* *

*

Као што смо истакли, у првом периоду развитка совјетске историјске науке оформљује се „школа“ Покровског. Никла као прогресивна, борбена авангарда совјетске историјске науке, она постепено униформише своју акцију; политички импрегнирани, пропагандистички начин борбе, адекватан потребама послеријереволуционарног времена, претвара се у систем историјских концепција. Совјетски историчари с правом истичу да ова „школа“ никада није била антипартијски и антисоцијалистички оријентисана, да је Покровски не само као руководилац „школе“ него и као историчар био доминантна фигура у борби против многобројних антисоцијалистичких струја. Сам Лењин је много цијенио његову књигу „*Русская история в самом сжатом очерке*“. Он је цијенио и његов рад у народном комесаријату просвјете. Његове велике заслуге истакао је и ЦК поводом његове смрти 1932. године. У књизи „*Русская история в самом сжатом очерке*“ он руски историјски процес приказује као историју класне борбе (радни људи су стављени у први план, а догађаји економски одређени), за разлику од дворске историографије, која тај процес посматра као политичку историју руског самодржавља. Многи историчари сматрају да постојање ове „школе“ нимало не скида са дневног реда развитак историјске науке који је почео у доба Лењина: прво, Покровски није сам исцрпљивао историјску науку; живјели су и радиле и други историчари који нијесу припадали његовој школи: Ј. Ј. Скворцов-Степанов, М. С. Олмински, В. Бистријански, Н. М. Лукин, В. П. Волгин, В. В. Воровски, Јем. Јарославски, В. И. Невски и др. Низ културних догађаја тога времена везаних за историју развијао се ван утицаја Покровског. Лењински план „монументалне пропаганде“ не носи трагове Покровског. Прослава јубилеја Херцена 1920. године такође (докле га Лењин посматра као револуционарног радника, за Покровског он је само либерал). Јубилеј Сјеверног друштва децембра 1925. године прослављен је и поред тога што је изазвао скепсу Покровског (он је хтио да обиљежи јубилеј устанка Черниговског пука и делатност Јужног друштва).¹⁸

Треба истаћи и чињеницу да су се историјски погледи Покровског од 1917. до 1932. године доста измијенили. Његови радови „*Ленин и Маркс как историки*“ (1926), „*Ленинская и русская история*“ (1928), „*Ленин и история*“ (1921) говоре о његовом упорном изучавању марксизма-лењинизма. И он сам признаје грешке,

¹⁸ Н. В. Нечкина, н. д. К итогам дискуссии..., стр. 67.

исправља неке концепције, али га је смрт у томе прекинула. Године 1927. он пише: „Научну историографију могуће је изградити, као и научну историју, само на класном принципу“. Истина, класни принцип, принцип партијности, он је схватио упрошћено, потчињавајући изучавање историје непосредним задацима текуће политике.

Покровски је правио велике грешке. Он се нижада није био потпуно ослободио утицаја економског материјализма, богдановштине и др., недовољно је познавао Лењинаова дјела, имао је крупне методолошке промашаје (покушај објашњавања историје као политике окренуте у прошлости), није знао правилно проанализирати питања о смјени друштвено-економских формација. Он је механички схватао утицај производних снага на разне стране историјског развика, није било јасности у учењу о класама и класној борби. У свом погледу на свијет он није могао ускладити пролетерски интернационализам са совјетским патриотизмом. што је довело до пренебрегавања прошлости руског народа. Зато је његова историјска концепција прожета духом националног нихилизма, што је нарочито дошло до изражаја у настави историје у школама.¹⁹ — Склони апстракцијама, привучени лажно схваћеним појмом „савремености“, он и његова „школа“ су учврстили у средњој и вишој школи мјесто историјске науке тзв. „наука о друштву“. Ученици су изучавали прије свега апстрактни економизам и историју револуције. Тако је, на примјер, у VI разреду изучаван сљедећи програм: капитализам, конкуренција, хаос у производњи, чартизам, 1848. година, Комунистички манифест, I интернационала, Париска комуна. Оно што је било међу тим појавама остајало је непознато.²⁰

У совјетском систему Партија је, као авангардна снага друштва, била и главни фактор усмјеравања научног развика, мијењања старих и наугурисања нових путева кретања науке. Несумњиво да су концепције „школе“ Покровског у почетку биле у складу са политиком Партије, као што ће касније, у промијењеним условима, бити за Партију основна сметња развiku совјетске историјске науке. У одлуци ЦК и Совјетске владе до 16. маја 1934. године говори се о неправилном изучавању историје у школама, о њеном шематизовању. Још се директно не говори о самом Покровском, мада се низ грешака односи на њега. Три мјесеца касније написане су познате „примједбе“ поводом конспекта уџбеника историје СССР-а, потписане од стране Стаљина, Жданова и Клирова (8. VIII 1934), а сљедећи дан „примједбе“ на конспект уџбеника нове историје. Но, ове „примједбе“ нијесу публиковане, па су биле познате само уском кругу људи. Тек послје годину и по Совјет народних комесара и ЦК доносе одлуку о њиховом публиковању (26. I 1936). Сљедећи дан је у

¹⁹ М. Е. Найденов, н. д., стр. 88—90.

²⁰ Н. В. Нечкина, н. д. О периодизацији... , стр. 88.

„Правди“ публиковано информационо саопштење под насловом „У Совјету народних комесара СССР и Централном комитету СКПб“, у коме се доносе опширни цитати из одлука од 16. маја 1934. године и први пут се помиње име Покровског. Тек после тога публиковане су „Примједбе“ из 1934. године. 22. августа 1937. у „Правди“ је објављена одлука жирија владине комисије по курсу за најбољи уџбеник за III и IV разред средњих школа. Ту се није непосредно говорило о Покровском, али су оштро критиковани дотадашњи уџбеници. Кампања против Покровског широко је организована 1937/38. године, на основу информационог саопштења „У Совјету народних комесара СССР и ЦК СКПб“. Али тек 14. XI 1938. године име Покровског отворено је истакнуто и о грешкама његове „школе“ појавила се одлука Централног комитета СКПб посвећена пропаганди тек публикованог „Кратког курса историје СКПб“.

Док су с једне стране у овом процесу критичког преиспитивања грешака Покровског и његове „школе“ покренута многа питања у историјској обради, с друге стране је сâм начин на који се критика одвијала учинио да је пострадао неколико истакнутих историчара, присталица Покровског, да су апсолутизоване неке нове концепције у историографији, да је формирана нова историјска атмосфера у сјени култа личности.

II

Други период у развоју совјетске историографије по општем мишљењу совјетских историчара почиње од одлука Партије и владе из периода 1934—1937. и траје до XX конгреса КПСС.²¹ Тај период обиљежен је консолидацијом снага историчара, порастом броја кадрова и установа у савезу и републикама. Све је то изазвано одређеном друштвено-економском стабилизацијом.

На првој етапи овог периода (1935—1940) постигнути су видни успјеси историјске науке: историја се предаје на универзитетима и средњим школама, појављују се очишћени од грешака уџбеници Покровског, публикују се озбиљни научни радови из историје Русије: „Очерк из историје феодализма“, „История Масквы“ итд., проучавају се питања економског развоја Русије и других земаља, јављају се радови из европске историје који се завршавају издањем многотомне „Свјетске историје“. Период уочи рата и послејератни период 1946—56. обиљежени су интензивнијим изучавањем историје појединих народа СССР-а.

Ратне године имају своје специфичности (Нечкина ту етапу не издваја); иако рат није могао измијенити ни методологију ни

²¹ Интересантно је мишљење Н. Н. Степанова да се 1934/37. год. издвоји у посебну етапу Види: Н. Н. Степанов, Этапы истории советской исторической науки. История СССР, 3/1960, стр. 156.

концепције, он је имао огромни утицај на карактер проблематике — централно мјесто заузимају војно-историјска дјела. Разумљиво је што највећи дио чине радови који се односе на активност појединих већих или мањих војних јединица, а тек онда долазе дјела која се баве ратним процесом у цјелини.

У послјератним годинама публиковано је више радова војно-политичког карактера, писаних од стране истакнутих партијских, државних и војних руководилаца. У тим радовима се славе велике побједе и наглашавају војне заслуге Ј. В. Стаљина.

Послије XX конгреса КП СС и војна историографија доживљава већи успон, долази до широких дискусија о многим питањима стратегије и тактике. Критички се оцјењују заслуге Стаљина. Од општих војно-историјских дјела овог периода посебно треба истаћи вишетомну „Историју отаџбинског рата“. Посебно мјесто у историографији о II свјетском рату чине мемоари истакнутих совјетских маршала: Жукова, Чујкова и др.

Совјетска војна историографија несумњиво је најбогатији и најквалитетнији дио совјетске историјске науке.

У трећој етапи (1946—1956) монографија постаје основна форма истраживања. Велики резултат овог периода јесте продубљивање изучавања историје совјетског друштва. Написано је неколико дјела из историје октобарске револуције, грађанског рата, социјалистичке изградње, отаџбинског рата итд. То су дјела истакнутих историчара Б. Д. Грекова, Н. М. Дружинина, Б. А. Рибакова, М. Н. Тихомирова, М. В. Нечкине, Ј. В. Тарлеа, Ј. В. Черепнина, И. И. Смирнова, П. П. Смирнова и др.²²

Но, у другом периоду развитка совјетске историографије све више се осјећа утицај култа личности Стаљина, што се огледа у јаком кочењу изучавања совјетског друштва, хиперболишу се поједине историјске личности (Иван Грозни и Петар I), вјештачки се искључују из истраживања одређене теме (историја народњаштва, Бакуњин) и др.²³

У току отаџбинског рата и непосредно послје њега јављају се рецидиви буржоаско-националистичке идеологије, а у одређеним историјским истраживањима примјећују се случајеви буржоаског објективизма, продирања у историјску литературу идеја буржоаског космополитизма. У неким радовима има елемената догматизма, субјективизма и волонтаризма.

* * *

Први, а нарочито други период у развоју совјетске историјске науке совјетски историчари по нашем мишљењу нијесу довољно освијетлили. Више се констатују чињенице него откривају узроци, сложени идеолошко-политички процеси посматрају се у црно-бијелим формулацијама.

²² М. Е. Найденов, н. д., стр. 95.

²³ Нечкина, н. д. О периодизацији..., стр. 90.

Историографска кретања морала су бити обиљежена карактером послеријеволуционарне епохе, епохе мобилизације свих на линији општег циља, што је природно водило ка униформисању одређених концепција и метода борбе. „Школа“ Покровског и „култ“ личности Стаљина израз су једне атмосфере која у име револуције изискује авангардно и апсолутно, запоставља појединца у име друштва. Субјективизам историјских концепција није толико у њиховом апсурду колико у анахронизму. С једне стране те концепције су рецидивни борбених схватања и метода, а с друге стране оне су доказ да друштвено-економски и политички услови нијесу још до тог степена „револуционарни“ да би могли дозволити „природни развитак“. Револуционарне снаге су дужне и захваљујући револуционарном институционализму у могућности да у недовољно сазрелу друштвено-економску структуру убризгавају инјекције пројектоване социјалистичке структуре. Такав облик утицаја, карактеристичан за социјалистичке револуције остварене у неразвијеним земљама, одражава се на цјелокупни развитак, најчешће афирмативно, а некада и девијантно, у зависности од објективних услова и способности авангардних снага. Но, и у једном и у другом случају он афирмише и стално развија ново у старој друштвено-економској структури. Авангардна свијест мора овладати масама уколико не жели да се разводни у мору „нереволуционарне“ свијести маса које представља. Проблем је што авангардна свијест (као и авангарда) последије пролаза отвореног класног сукоба, дјелујући и даље као представничка свијест, а захваљујући створеном револуционарном институционализму, добија могућност монопола у области идеја. Тиме се и круг историјског сазнања ограничава на чисто авангардне, партијне форуме или личности у име њих. Општи принципи периодизације о којима је било ријечи то јасно илустрију, јер се критеријуми за посматрање историографских кретања одређују према основним идеолошко-политичким оцјенама и одлукама.

III

Двадесети конгрес КПСС умногоме представља прекретницу у општем развоју Совјетског Савеза. Већина совјетских историчара се слаже да је он отворио и нову страницу у области историографије, посебно историографије октобра и совјетског друштва.

В. Русијакова истиче да је већ у периоду послерије рата, до конгреса, совјетска историографија доживјела видан успон који се огледа у истраживањима низа одређених питања, појави научно-популарних прегледа у цјелини, радова о успостављању совјетске власти на терену и у националним рејонима, у публиковању низа зборника докумената у издању Академије наука СССР.

По њој, међу овим књигама доминирају научно-популарни прегледи у којима има доста цитатологије, догматског прилаза историјском истраживању, недовољно се откривају објективни фактори револуције, има елемената субјективизма, слабо се осјећа улога народних маса, савеза радничке класе и селаштва, дјелатност совјета, фабричко-заводских комитета и селачких комитета. Она истиче да је даљем развоју марксистичко-лењинистичке теорије допринијела обрада на XX конгресу таквих питања као што су: савремени међународни развој, питање мирне коезистенције два система, питање могућности спречавања рата и, најзад, могућности различитих облика прелаза појединих земаља у социјализам.²⁴

Послије XX конгреса измијењена је и изворна основа, обезбијењен је бољи приступ архивским материјалима, убрзано публиковање архивске праће. У вези са 40-годишњицом октобарске револуције појавило се више од 2.000 оригиналних радова: књига, брошура, колективних радова и зборника докумената, научних записа и новинских чланака.²⁵ У 1957/58. години издато је више од 130 зборника са око 15000 нових докумената. Посебно треба истаћи серију „Великая октябрьская социалистическая революция” (Москва 1957), затим „КПСС в борьбе за победу социалистической революции” (Москва 1957), „Протоколи ЦКРСДРП(б)” (Москва 1958), „Переписка секретарията РСДРП(б) с местными партийными организациями” (Москва 1957), Године 1957. објављени су важни радови као што су „История КПСС”, „Основы марксизма-ленинизма”, *История СССР-а — эпоха социализма*, „В. И. Ленин — биография”. Исте године издато је и неколико великих зборника на тему међународни значај октобарске револуције: „Великая октябрьская социалистическая революция и мировое социалистическое движение” и „Международное значение великой октябрьской социалистической революции”.²⁶

Анализа литературе показује да је у периоду послје конгреса главна пажња посвећивана припремама револуције (март—октобар 1917). Питања побједоносног завршетка револуције обрађена су недовољно. У радовима преовладава политичка проблематика, што је и разумљиво када се зна да је основно питање револуције питање власти, а сама револуција представља крупну борбу класа и партија, покрет милиона.

²⁴ В. Г. Русајкова, *Разработка истории Октябрьской революции, после XX съезда КП СС*, *Вопросы истории*, 5/1960, стр. 85.

²⁵ 1956. године публиковано је 14 књига из историје Октобра са тиражом од 215.000 примјерака; 1957. 252 књиге, а у периоду од 1958. до 1959. године још више. За 1957. и 1958. годину изишло је 128 зборника који први пут у научни обрт уводе 22.000 докумената. Међу њима фундаментално значење имају „Великая Октябрьская социалистическая революция (6 томова) и „КП СС в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции”. Г. Поликов, *О изучении истории Октябрьской революции*, *Коммунист*, 10/1960, стр. 83.

²⁶ Исто, стр. 87.

Користећи се мишљењима совјетских историчара, ми ћемо се посебно осврнути на одређена питања која су представљала нарочити интерес совјетске историографије о социјалистичкој револуцији у Русији.

На питање социјално-економских претпоставки пролетерске револуције раније није обрађана готово никаква пажња. Радови П. В. Волобујева, А. Л. Сидорова, В. И. Манћева и др. одбацују концепције буржоаско-ревизионистичких историчара о „апсолутној“ заосталости Русије, о њеној „незрелости“ за социјализам и о „незакономјерности“ октобарске револуције. Одбачена је концепција да су у Русији крајем прошлог вијека монополи били појединачна појава, јер је већ 80-тих година XIX вијека у најважнијим гранама тешке индустрије постојала цијела група монополистичких организација. Највећи број аутора тврди да се у периоду рата и буржоаске политике привремене владе земља нашла на рубу економске и националне катастрофе коју је могла спречити само социјалистичка револуција. Истраживачи економских претпоставки револуције откривају њену основу у сукобу између друштвеног карактера производње и приватно-капиталистичког карактера њеног присвајања. Показују пропале покушаје царске и привремене владе да остваре државно регулисање привреде. По мишљењу В. Д. Русјакова, они нијесу обрадили питање борбе народних маса од фебруара до октобра, као и улогу друштвених организација.²⁷ Сличан недостатак присутан је и у двотомном зборнику докумената „Економски положај Русије уочи велике октобарске револуције“.²⁸

Историчари В. И. Селицки, Л. С. Гапоненко, А. Г. Јегоров и др. дају запажене радове о питању радничке контроле, истина само до априлске конференције 1917. године. Недостатак им је, по мишљењу Салицког, што ову контролу посматрају као стихијну појаву, не видећи њене везе са Партијом.²⁹

Већа пажња поклањана је питањима револуционарне власти, посебно питањима анализе мирног и немирног пута развитка револуције, „мирног“ и „немирног“ пута освајања власти. Постигнути су видни резултати у изучавању улоге радничке класе и сиромашног сељаштва, стратегије и тактике Партије, форми и метода борбе КП за успостављање власти радника и сељака.³⁰ У вези с анализом односа класних снага вршена су истраживања рада установа које су служиле као конкретни израз тог односа, у првом реду совјета. Тек посљедњих година појавили су се општи радови о револуционарном путу успостављања совјетске вла-

²⁷ Русјакова, н. д., 87—88.

²⁸ Экономическое положение в России накануне Великой Октябрьской социалистической революции, Москва—Ленинград, 1957.

²⁹ В. И. Селицкий, К истории лозунга о рабочей контроле (март—апрель 1917), Москва, 1958, стр 180—208.

³⁰ Победа Великой Октябрьской социалистической революции и пр. Сборник статей Москва, 1957.

сти у размјерама читаве земље. Прије свега треба истаћи књигу Городецког „Рождение советского государства 1917—1918“ и Нађе „Триумфальное шествие советской власти“.³¹ Највећа пажња је поклањана одређеним питањима, посебно питањима преображаја државног апарата.³²

Двадесети конгрес критиковао је стање научне обраде историје Партије, посебно истраживање њене улоге у припремама и вођењу револуције, и тражио одбацивање деформација изазваних утицајем култа личности. Појава многих нових докумената доприноси бољем изучавању историје Партије. Највећа пажња обраћа се историјској улози радничке класе у пролетерској револуцији, у духу лењинске концепције да је снага пролетаријата много већа него његов удио у маси становништва; откривају се специфичности зашто пролетаријат Русије није био заражен радничким аристократизмом и социјал-шовинизмом. Посебна пажња поклоњена је улози Лењина. Послије XX конгреса појављује се више радова о савезу радничке класе и сиромашног селаштва у националним и регионалним размјерама.³³ Постављају се на дневни ред нова питања: претпоставке савеза радничке класе и сиромашног селаштва, збијање селачке сиротиње око пролетаријата на питањима рата и мира, борба большевичке партије са меншевицима и есерима за селачке резерве.³⁴ У неким радовима се осјећа изолованост радничког од селачког питања.³⁵

Највећи број историчара сматра да су претпоставке савеза радничке класе и селаштва припремане још у процесу класног раслојавања села изазваног развитком империјализма. Јонеско је отишао даље — он томе додаје и револуционарно стваралаштво маса које се изражавало у лому старог државног апарата и његовој замјени новим. У систематичном виду тај проблем је освјетљен у трећем тому историје грађанског рата у СССР-у, публикованом 1957.

Више је урађено на изучавању револуционарног преображаја економике. Аутори показују да овај преображај није стихијни процес, него резултат свјесног стваралаштва демократских

³¹ Городецкий, Рождение советского государства, АН СССР, М. 1966.

³² Чугаев Д. и Чебаевский Ф. у кн. „Победа Великой Октябрьской социалистической революции, Москва, 1957.

Б. М. Морозов, Создание и укрепление государственного аппарата, М. 1957.

³³ И. М. Ионеско, Крестьянство Среднего Поволжья накануне Великого Октября, Казань, 1957, III. Хаматов, О союзе рабочих и крестьян в Татарии, Казань, 1957.

³⁴ Значајна је монографија П. Н. Соболева, „Беднейшее крестьянство союзный пролет. в Окт. рев.“ Он добро освјетљава два социјална рата на селу — против спахија и против кулака.

³⁵ То се види у раду А. С. Смирнова „Агитация и пропаганда большевиков в Деревне в период подготовки Октябрьской революции (апрель — октябрь 1917), Москва, 1957.

маса. Боље је обрађен, у конкретном историјском плану, процес „експропријације експропријатора“.³⁶

Последњих година посвећена је већа пажња свјетско-историјском значају октобарске револуције. Појавили су се капитални колективни радови, монографска дјела и чланци. Такви су: „Советская Россия и капиталистический мир в 1917—1923. году” (Москва 1957), „Всемирно историческое значение Великой октябрьской революции” (Москва 1957), „Октябрьская революция и зарубежные славянские народы (Сборник Статей, Москва 1957), „Великий октябрь и народы Востока” (Москва 1957). Као један од примјера превазилажења субјективизма и фактографије треба истаћи књигу Голикова — „Очерки из истории Великой октябрьской революции“, Москва 1959.

Завршавајући осврт на послеријеволуционарни развитак совјетске историографије желимо истаћи следеће. Пут развитка, тематске структуре, концепциона оријентација, адекватна је слика развитка совјетског друштва. Динамична борба социјалистичких снага за превазилажење старог проширивала је али и униформисала идејни фронт чија су једна од главних снага били историчари. Читајући дјела о октобарској револуцији из првог и другог периода развитка совјетске историографије стичемо двојаки утисак: или су радови историчара сувише политички импретнирани, или је политичка литература сувише засићена „историзмом“. Идеолошки фронт обједињавао је све око основног задатка.

У послеријеволуционарној фази свога развитка совјетска историографија природно се уклапала у реалну политику основне класе друштва, оправдавајући тиме своје постојање као друштвена наука. У другом периоду, послије побједи револуционарних снага на идеолошком и друштвено-економском плану, историјска наука се идентификује с акцијама авангарде, одражава их и афирмативно и деформативно; афирмативно — када оне одражавају основне интересе друштва као цјелине, а деформативно — када слиједи схватања и интересе од друштва диференцираних група или појединаца. Совјетска историографија, као и друге историографије послеријеволуционарних периода, неминовно се сукобљавала и сукобљава се са ограничењима историјске дистанце. Но, превазилазећи их макар и у сјенци политике, она их постепено превазилази и као наука. Успјешан развој совјетске историографије послије XX конгреса КПСС то најбоље потврђује.

Наш циљ није да се посебно бавимо совјетском историографијом последњих неколико година, јер би то био задатак за себе,

³⁶ Такве су монографије. Д. А. Баевский, Очерки по истории хозяйственного строительства периода гражданской войны, Москва, 1957.

А. В. Венедиктов, Организация государственной промышленности в СССР, Т. I. Ленинград, 1955 г. Критиковане су концепције В. П. Насирана о мирном сазријевању социјализма у њедрицама капитализма. Види: „Вопросы истории“, 5/1956.

врло комплексан, како у погледу разноврсности тако и у погледу квалитета историјских дјела.

Најновију етапу по нашем мишљењу карактерише видан успон који се огледа у следећем:

1. Политичка импрегнираност историјских концепција постепено нестаје. Рецидиви старих утицаја дјелимично остављају трага на форму, али много мање на садржину научне обраде. „Партијност“ историјске науке више не значи обраду историјске материје у сјенци партијских и државних одлука. „Партијност“ се манифестује у ангажованости совјетске историјске науке на плану рјешавања општих друштвено-економских задатака.

2. Сухопарност, недокументованост, црно-бијеле оцјене ишчезавају за рачун истраживачких радова и критичког односа према прошлости, чему је посебно допринијела већа приступачност архивских материјала.

3. Публиковано је више синтетичких дјела из историје октобарске револуције.

4. Већа пажња поклања се питањима обраде совјетског друштва, нарочито економским проблемима.

5. Посљедњих година публиковано је више радова из историје појединих народа СССР-а. Међу њима посебно мјесто заузимају вишетомна синтетичка дјела.

6. Много већа пажња поклања се историјској критици.

7. Овај успон употпуњавају резултати на обради историје иностраних народа и земаља, међу њима и историје народа Југославије.

Успјехе најновије совјетске историографије немогуће је одвојити од друштвено-економских успјеха СССР-а, који су својом стабилношћу омогућили и стабилност саме историјске науке.